

УДК 94 (477) “19”

© Оксана Гуменюк (Рівне)

ЗМІНИ У ПОБУТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ (вересень 1939 – червень 1941 рр.)

У статті проаналізовано побутові зміни у житті західноукраїнського населення у 1939-1941 рр. Розглядається вплив радянської моделі суспільства на соціально-побутове життя новоприєднаних земель.

Ключові слова: радянська влада, тоталітарна система, радянїзація, націоналізація.

Гуменюк О.

Бытовые изменения в жизни западноукраинского населения в 1939-1941 гг.

В статье проанализированы бытовые изменения в жизни западноукраинского населения в 1939-1941 гг. Рассматривается влияние советской модели общества на социально-бытовую жизнь новоприосоединенных территорий.

Ключевые слова: советская власть, тоталитарная система, советизация, национализация.

Gumeniuk O.

The changes in the Western population's everyday conditions in 1939-1941's

The article analyzes changes in the Western population's everyday life throughout 1939-1941. The influence of the soviet model of society on the life of newly lands is under study.

Keywords: Soviet power, totalitarian system, Sovietization, nationalization.

В перші дні після приходу Червоної армії медико-санітарні підрозділи багатьох її частин надали всебічну допомогу органам влади, що з'явилися в Західній Україні, в організації медичного обслуговування населення на нових засадах. В усіх місцях свого постюю вони створювали пункти невідкладної медичної допомоги, центри по боротьбі з епідеміями та інфекційними хворобами. Наприкінці 1939 року і на початку 1940 – замість тимчасових пунктів невідкладної медичної допомоги організувалися стаціонарні лікувальні та профілактичні центри.

У Рівненській області на початку січня 1940 року було здійснено націоналізацію всіх місцевих аптечних закладів. За короткий період (протягом першої половини 1940 року) у західних областях України було відкрито 184 лікарні, 22 пологових будинки, 492 поліклініки та амбулаторії, 412 аптек, 108 дитячих ясел, широку мережу медичних пунктів та ін. лікувально-профілактичних та санаторних служб¹.

На червень 1941 року у регіоні функціонувало 340 лікарень на 17 тис. ліжок, понад 700 поліклінік та амбулаторій, 900 фельдшерсько-акушерських пунктів, де працювало майже 5 тис. лікарів і понад 10,5 тис. осіб середнього медичного персоналу².

Проте місцевих партійно-державних керівників турбували серйозні упущення із запровадженням радянської системи охорони здоров'я. Наприклад, на Рівненщині впродовж 1940 року вкрай незадовільно виконувався план бюджетних асигнувань, які були виділені на охорону здоров'я. Особливо це стосувалося організації медично-санітарних установ³.

Коштом радянської влади на західноукраїнській території утримувалося 47,3 тис. непрацездатних осіб. Було організовано 67 будинків інвалідів, в яких утримувалося майже 3,6 тис. дорослих і 150 дітей⁴.

Інваліди, котрі могли працювати, об'єднувалися в артілі промислової кооперації. У Львові, наприклад, більше 1 тис. працюючих інвалідів об'єдналися в 17 артілей⁵.

Пенсійне забезпечення населення також налагоджувалося. На такі потреби, приміром, у місті Рівне, органами влади було виділено майже 390 тисяч карбованців⁶.

Величезних змін зазнала й галузь соціального забезпечення населення, а також комунальне господарство. Відповідно до радянського законодавства, жителі регіону отримали гарантоване право на працю; запроваджувався 8-годинний робочий день. З січня 1940 року на всіх підприємствах і в усіх установах західних областей УРСР були введені система оплати та розміри ставок заробітної плати робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, порядок оплати чергових відпусток, роботи у нічний час, понадурочної праці, норми та порядок державного соціального страхування, які діяли в Радянському Союзі.

З другої половини 1940 р. була запроваджена державна допомога багатодітним матерям. Ця подія набула в регіоні нечуваного резонансу. На кінець року, зокрема на Рівненщині, постановами обласного виконавчого комітету державну допомогу в розмірі від 2 до 3 тисяч карбованців було призначено 30 багатодітним жінкам, які народили семеро і більше дітей.

Проводилася націоналізація об'єктів комунального господарства, а саме: готелів, перукарень, лазень, міського автотранспорту та ін. Поступово налагоджувалась робота транспорту, здійснювались певні заходи щодо благоустрою багатьох населених пунктів, приведення їх у належний санітарний стан, ремонт водогону, житлового фонду, створення

зелених зон, електрифікація окремих міст та містечок. На це держава спрямовувала значні кошти. Так, за офіційними радянськими даними, із 71 млн крб бюджету м. Львова (1940 рік) на соціально-культурні, в т.ч. і на комунальні потреби, витрачалося 65% усіх виділених коштів. У тому ж році на благоустрій м. Борислава було витрачено 170 тис. крб, на житлове будівництво тільки в райцентрах Львівщини – 250 тис. крб. У Волинській області на комунальне і житлове господарство з бюджету 1940 року асигнувалося 12,7 млн крб, в т.ч. на будівництво електростанцій у Луцьку, Володимирі-Волинському та Камінь-Каширському – майже 1 млн. Того ж року кількість електростанцій області зросла з 11 до 18, ними було вироблено за рік 1,4 тис. квт-годин електроенергії⁷.

Незважаючи на позитивні сторони більшовицької системи соціального забезпечення, охорони здоров'я, населення регіону зіткнулося і з цілою низкою негативних явищ. Фіксувалися масові факти грубого поводження медичного персоналу з хворими, антисанітарія у медичних закладах, незадовільне утримання дітей у дитячих будинках через нестачу відповідних кадрів, неналежне продовольче постачання, поширення інфекційних захворювань тощо. Це, звичайно, призвело до зниження авторитету нової влади, недовіри до її представників⁸.

Відповідальні урядовці виконавчих органів влади, щоб приховати своє невміння організувати належну санітарну чистоту населених пунктів і перекинути вину за це на інших, почали застосовувати практику накладання штрафів за антисанітарний стан подвір'я чи частини вулиці на колишніх приватних власників. Звичайно, населення було незадоволене. Місцеві жителі подавали до відповідних інстанцій цілу гору скарг і почали сумніватися в щирості проголошених владою обіцянок⁹.

Нова влада абсолютно нехтувала правами людини як громадянина і, що не менш важливо, як власника. Прикладом може слугувати лист Львівського обласного виконавчого комітету до гр. Гонцяжа, у якого радянські військові забрали особисті речі, які він купив за власні кошти у польських офіцерів: “У відповідь на Ваш лист якого Ви надіслали на ім'я тов. Сталіна роз'яснюємо. Речі, які Вам були надані польськими офіцерами (сідла, паски та далековид /бінокль/) є речі військові і повинні бути повернені до війська. Отже, коли у Вас їх відібрали, то це не є грабунок, а законні дії наших військових частин”¹⁰.

Даний лист нашттовує на думку, а чи не було принесено ці нахабно відібрані речі як військовий трофей радянської армії. Цілком ймовірно...

Партійні органи, добиваючись повного підкорення місцевого населення, велику увагу звертали на агітаційно-пропагандистську діяльність. Одночасно із забороною усіх колишніх політичних партій і громадських організацій розпочалося створення розгалуженої системи цілеспрямованого ідеологічного впливу на все суспільство. За рекордно короткий строк сформувалася структура більшовицької політичної освіти, яка включала спеціальні гуртки, семінари, а також вечірні університети марксизму-ленінізму, що почали діяти при обкомах КП(б)У. Зміст їх діяльності був зорієнтований на насадження серед місцевого населення догматів комуністичної ідеології, які відповідали принципам тоталітарної держави. Обов'язковим для всіх працюючих державних службовців, спеціалістів, представників різних груп інтелігенції стало вивчення історії ВКП(б). Знання основ марксизму, викладених у сфальсифікованому Короткому курсі історії ВКП(б)”, розглядалося як складова частина ділової кваліфікації кожного спеціаліста і керівника. Їх усіляко заохочували до самостійного вивчення історії ВКП(б), біографій Леніна і Сталіна, Конституції СРСР. Для них організовувались лекції, доповіді, політінформації, їх залучали разом з комуністами і комсомольцями до навчання в системі партійної і комсомольської політосвіти. Відвідування пропагандистських заходів і успіхи у політнавчанні ретельно фіксувалися. За неповними даними, на кінець вересня 1940 р., наприклад, понад 8 тис. безпартійних спеціалістів Львова самостійно вивчали “Короткий курс історії ВКП(б)”, а ще понад 3 тис. вивчали історію партії у 152 гуртках¹¹. За друге півріччя 1940 р. в клубах Волинської області прочитано 11875 лекцій і доповідей на різні теми, проведено 80 тис. бесід¹². Місцеве населення, як правило, відвідувало нав'язані йому пропагандистські заходи. Проте, як це було і в східних областях, політичне навчання було організовано формально, часто по-школярському, що викликало відповідну реакцію. У м. Станіславі у 1941 р. відкрито короточасні курси бухгалтерського обліку. Але й тут не обійшлося без викладання історії ВКП(б) та Конституції СРСР.

Масово-політична робота серед населення супроводжувалася зборами, нарадами, засіданнями, прийняттям загальних рішень і резолюцій, у яких обов'язково вихвалялося керівництво ВКП(б) на чолі з Сталіним. Офіційна ідеологія насаджувалася всіма засобами і у всі сфери суспільного життя. У Західну Україну стрімким потоком надходила численна пропагандистська література. Тільки в першій половині 1940 р. завезено понад 3 млн примірників різноманітних соціально-політичних

брошур¹³. У серпні 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову, якою зобов'язало видавництво літератури на іноземних мовах не пізніше 1 листопада 1940 р. видати польською мовою працю Сталіна “Питання ленінізму” тиражем 50 тис. примірників, двотомник Леніна і біографію Сталіна по 50 тис. примірників, брошуру “Марксизм і національно-колоніальне питання” Сталіна тиражем 20 тис., політичний словник тиражем 50 тис. примірників¹⁴. Цій меті також слугували центральні, республіканські, обласні, районні та багатотиражні газети. У 1940 р. в західних областях видавалося 53 газети. Тираж тільки обласних і районних газет становив понад 280 тис. примірників, причому більша його частина припадала на щоденні газети¹⁵. Якщо Зборівський повіт на Тернопільщині за польської влади отримувал лише 250 примірників газет, то в 1940 р. в цей район надсилалося 806 примірників московських газет, 1500 – київських, 882 – обласної, 1558 примірників районної газети. Крім цього, район одержував 1160 примірників центральних журналів. Загалом Тернопільська область, крім місцевих видань, отримувала 15400 примірників московських газет, 36550 київських, 12 тис. обласних¹⁶. Усі газети були мов близнюки, на їх сторінках обов'язково подавалися рішення партії та уряду СРСР і УРСР, препаровані статті, репортажі, замітки про “успіхи” соціалістичного будівництва. Однак, незважаючи на всі зусилля партійно-пропагандистського апарату, ефект радянізації у сфері ідеології був зовнішній. Розглядуваний період виявився надто коротким, щоб домогтися якихось помітних зрушень у суспільній свідомості. Традиційні ідейні переконання і уподобання населення регіону продовжували зберігатися.

Говорячи про те, що республіканська і місцева радянська адміністрація на загал нехтували регіональними особливостями, ustalеними звичаями та традиціями населення Західної України, заради справедливості не можна не згадати один документ, цікавий насамперед своєю унікальністю. Йдеться про постанову ЦК КП(б)У від 24 грудня 1940 р. під нейтральною назвою “Питання західних областей УРСР”. У ній робиться спроба пом'якшити негативний вплив Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. “Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень та про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями підприємств і установ” на населення Західної України з урахуванням його національних та конфесійних особливостей і нетривалості знайомства з “радянським способом життя”. Тут говорилося: “Просити ЦК ВКП(б) дозволити не притягувати до відповідальності в порядку Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року тих робітників і службовців польської національності західних областей України, які не вийдуть на роботу 25 та 26 грудня 1940 року, й тих робітників і службовців – українців та росіян західних областей, в тому числі Чернівецької та Ізмаїльської областей, які не вийдуть на роботу 7 та 8 січня 1941 року”¹⁷.

Отже, загалом, соціальне життя західноукраїнського регіону було покращено, ситуація кардинально мінялася, проте методи впровадження нової схеми соціального забезпечення були далекими від ідеалу. Покращення медичного обслуговування перекреслювалося нелюдськими тортурами над ув'язненими і масовими репресіями в краї, поступове знищення безробіття – вивезеннями тисяч робочих рук у Сибір, поява дитсадків і великої кількості середніх шкіл – знищенням незліченної кількості “дітей ворогів народу” і т.п. Можна і надалі проводити паралелі, проте єдиним лишається той факт, що до цього часу в свідомості населення західноукраїнських земель залишився гіркий присмак при згадці про знайомство з радянською владою у 1939 році, що підтвердилося і носило майже ідентичний характер у післявоєнний мирний час.

¹Пивоварчук В. Запровадження радянської моделі соціально-побутової галузі на західноукраїнських землях // Нова педагогічна думка – 1998. – № 4. – С. 71.

²Там само. – С. 71.

³Там само. – С. 71.

⁴Варецький В. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР в довоєнний період. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 265.

⁵Історія Львова (Ред. колегія: В.В. Секретарюк (відп. редактор) та інші. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 240.

⁶Луценко В.І., Кобись В.Т., Шенгера Г.Й. Ровно – 700: Соціально-економічний нарис. – Львів: Каменяр, 1983. – С.17.

⁷Пивоварчук В. Запровадження радянської моделі соціально-побутової галузі на західноукраїнських землях // Нова педагогічна думка – 1998. – № 4. – С. 72.

⁸Державний архів Рівненської області (далі ДАРО) Ф. Р-204 (Виконавчий комітет Ровенської обласної Ради депутатів трудящих). – Оп. 1. – Спр. 1. – Постанови Ровенського виконкому. – Арк. 94.

⁹ДАРО. Ф. Р – 122 (Виконавчий комітет Ровенської міської Ради депутатів трудящих). – Оп. 1. – Спр. 3.- Постанови виконкому міськради (питання комунального господарства). – Арк. 7 – 8, 86; ДАРО Ф. Р-122. - Оп. 1. – Спр. 39. – Протоколи і постанови виконкому міськради. – Арк. 109.

¹⁰Державний архів Львівської області (далі ДАЛЮ). – Ф. Р-221 (Виконавчий комітет Львівської обласної Ради депутатів трудящих). – Оп. 1. – Спр. 220. – Списки, скарги і листи громадян з питань націоналізації майна, будівель, надання допомоги, призначення пенсій та документи про їх вирішення. – Арк. 27.

¹¹ ДАЛО. Ф. Р-199 (Львівське обласне управління радіотелеграфної агенції України). – Оп. 1. – Спр. 12. – Машинописні копії Постанов республиканської інформації РАТАУ, том 1. 1940 р. – Арк. 128.

¹² ДАЛО. Ф. Р-221 (Виконавчий комітет Львівської обласної Ради депутатів трудящих). – Оп. 1. – Спр. 220. – Списки, скарги і листи громадян з питань націоналізації майна, будівель, надання допомоги, призначення пенсій та документи про їх вирішення. – Арк. 70.

¹³ Партстроительство – орган ЦК ВКП(б). – 1940.– № 8. – С.15.

¹⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. – Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.1. – С. 101.

¹⁵ Там само. – С. 101.

¹⁶ ДАТО. Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 2. Матеріали 1 обласної партійної конференції. – Арк. 30, 31.

¹⁷ Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки). – К.: Наукова думка, 1994. – С. 202.

УДК:94:355.48(477.84)“1944.04”

© Олександр Семенів (Тернопіль)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОСКУРІВСЬКО-ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА ПІВДНІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (КВІТЕНЬ 1944 РОКУ)

У статті розглянуті питання проведення Червоною армією оточення 1-ї німецької танкової армії під м. Кам'янець-Подільський та особливості виходу німецьких військ з оточення через територію Тернопільської області.

Ключові слова: Друга світова війна, операція з оточення, Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція.

Семенів А.

Особенности проведения Проскуровско-Черновицкой наступательной операции на юге Тернопольской области (апрель 1944 года).

В статье рассмотрены вопросы проведения Красной армией окружения 1-й немецкой танковой армии у г.Каме́нец-Подольский и особенности выхода немецких войск из окружения через территорию Тернопольской области.

Ключевые слова: Вторая мировая война, операция по окружению, Проскуровско-Черновицкая наступательная операция.

Semeniv O.

Features of carrying out Proskurovo-Chernovitsky offensive operation in the south Ternopil region (April, 1944)

In article questions of carrying out by Red army of an encirclement of the 1st German Panzer army at Kamenets-Podolsk and features of a successful exit of German armies from an an encirclement through the territory of the Ternopol area are considered.

Keywords: The Second World War, operation on an environment, Proskurovo-Chernovitsky offensive operation.

Сучасна історична наука прагне критично переосмислити досвід бойових дій Другої світової війни. Науковці докладають зусилля для вивчення не лише позитивних та успішних військових операцій, але й негативних сторін Другої світової війни, встановлення історичної правди, проводять аналіз та узагальнюють досвід воєнних дій обох воюючих сторін. До маловивчених сторінок історії України належить питання звільнення Західної України від німецької окупації в 1944 році, зокрема Тернопільської області.

Протягом останнього часу опубліковано ряд фундаментальних праць, що стосуються Другої світової війни взагалі та бойових дій 1944 року на Тернопільщині. В цю групу авторів входять М.Гарєєв, В.Гуркін, С.Б.Михалев, В.Єлісєєв. Висвітлення трагічних сторінок Другої світової війни в Україні знайшло своє місце у праці українських істориків І.Муковського, О.Лисенка, М.Коваля. Особливо варто відзначити дослідження В.Грицюка “Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України”¹.

Зарубіжні історики, в силу неможливості отримати доступ до радянських військових та партійних архівів, події на Тернопільщині у 1944 році описували дещо однобоко, спираючись на дані архівів німецької сторони. Водночас існують детальні історичні розвідки, що мають значний та добре деталізований документальний матеріал. Події 1944 року на Тернопільщині залишили свій відбиток у дослідженнях Л.Гарта, Д.Фуллера, Ф.Міленгіна, К.Тіппельскірха, А.Бухнера. Ці комплексні дослідження Другої світової війни, виконані окремими науковцями та групами колишніх високопосадових військових вермахту, старались дати відповідь на причини невдач вермахту навесні 1944 року в ході воєнних дій на Правобережній Україні та на Тернопільщині зокрема.

Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція знайшла певне відображення в історіографії, хоча невисвітленими залишились основна маса подій весни 1944 року. В узагальнюючих працях теми, пов'язані з темою події подаються в контексті суспільно-історичних процесів, а не в окремому ракурсі, що нерідко приводить до спрощених трактувань, які недостатньо відображають складність та суперечливість військових дій на терені Тернопілля.

Однією з маловідомих сторінок Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції є оточення в районі м.Кам'янець-Подільський 1-ї німецької танкової армії та її прорив на захід в районі м.Бучач